

Bilinç Zihniyet İlişkisi, Duvarları Yıkılmış Bir Bilinç Olarak Son İnsan Postmodern Özne ve Bir Sorgu Bilinci Örneği Kâtip Çelebi

İmran GÜR*

Özet:

Bilgi, her çağda insanın kendisi, evren ve tanrı hakkındaki yaygın bilme biçimlerinin tamamını karşılayan zihniyet ve onu bilme yetisiyle birleştirerek bir sonuca ulaştırılan sorgu bilinci kavramlarıyla özdeşleştirilmiş insanın en temel varlık alanlarından birisi olan bilme etkinliğinin sonucudur. Bilme etkinliği insanın bir bilinç, bir bilme kapasitesi ve bildikleriyle edip eyleyen varlık alanı oluşuyla ilgilidir. Adına zihniyet dediğimiz belirli bir çağın yaygın bilme biçimleriyle kişinin varlık alanı olarak mevcudiyetinin tanınması arasındaki ilişki insanı özgür, bilinçli bir sorgu bilinci ya da varlık olarak tanımlamanın en temel basamağıdır. Yaygın bilme biçimlerini bilmede onu olduğu gibi kabullenme bilgi karşısında insanın bilinçsizlik durumuna karşılık gelmektedir. Bilgiyle karşılaşmada sorgulamadan kabullenme eğilimi insanın bir bilinç olarak varlık alanını tehdit eden en önemli etkidir. İçinde bulunduğumuz çağ bilgi karşısındaki bu iki temel tutumun tarihsel süreçte karşı karşıya gelmesinden oluşmuş, bilgi ve bilinç arasındaki ilişkiyi anlamada önceki dönemlere göre geniş imkânlarla sahip, düşünce, bilim ve kendisiyle ilgili bilmelerinde geçmişle karşılaşma onu yeni bir bakışla sorgulama bilinci görünümündedir. Çağın bilinci, bilginin öniündeki coğrafi, etnik ve dinsel duvarların tarihsel süreçte yıkılması üzerine kurulmuştur. Sorgulama, özünde insanın bilinç durumu olan kendi bilme yetisini kullanmasını zorunlu kılan bir etkinlik olması dolayısıyla insanın kendi bilinç merkezini oluşturmada hayati öneme sahip bir etkinliktir. Bu anlamda zihniyetin biçim verdiği bilinç duvarını yıkanlardan biri ve bir sorgu bilinci olan Kâtip Çelebi'yi kavşak noktası olarak değerlendirmek onun bu duvarla ilişkisini eski duvarlar ve yeni duvarların yıkılışında bir sorgu bilinci örneği olarak değerlendirebiliriz. Tarihte ve bugün bilincin ve bilme biçimlerinin bilinç duvarıyla ilişkisi temel unsurlarıyla bu çerçevede sorgulanmaktadır.

Anahtar sözcükler: bilinç, tarihsel bilme biçimleri, sorgu bilinci, postmodern özne, duvar.

* Yard.Doç.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ iletisim@imrangur.com

Kâtip Çelebi As an Example of Interrelation Between Consciousness and Mentality, As the Last Human Postmodern Subject Whose Walls of Consciousness Have Been Destroyed and As an Example of Inquiry Consciousness

Abstract

Information is the result of the activity of knowing, which is one of the most basic existence spheres of the human being and which has been identified with the concept of mentality that meets all of the widespread cognition types on the human himself, on the universe, and on God. The activity of knowing is related with the fact that a person has a consciousness, a cognition capacity, and a sphere of existence that acts with the knowledge that it possesses. The relation between the wide spread cognition types of an era and the recognition of the existence as the sphere of existence of the person, is the most basic fundament of definition of the person as a conscious inquiry consciousness, or as an existence. In getting to know about the wide spread cognition types, accepting it as it is, represents the unconsciousness situation of the human being before the knowledge. The tendency of accepting without inquiry is the biggest factor that threatens the sphere of existence of the human being in terms of consciousness. The contemporary era seems to be an era of a consciousness that inquires thoughts, since and the knowledge on itself with a new view, and it seems to be the era, which has better occasion than the previous eras in getting to understand the relation between knowledge and consciousness that is composed of the contradictional relationship between these two essential attitudes. The consciousness of the era has been established over the destruction of the geographical, ethnical and linguistic walls before the knowledge, within the historical process. Inquiry is an activity of vital importance for the human being in establishing his own conscience center, since it is in an activity that necessitates the person to use the ability of knowing himself which is in essence the state of consciousness of the person. In this sense, evaluating Kâtip Çelebi, which is one of the people that destroyed the wall of consciousness that is shaped by the mentality and who is an inquiry consciousness as a junction point, has been evaluated as an example of inquiry consciousness in his relations with this wall and in the destruction of the old walls and the new walls. The relation of the consciousness and types of cognition with the wall of consciousness has been inquired within this framework, with its basic elements.

Key words: *Consciousness, historical cognition types, Kâtip Çelebi, the consciousness of inquiry, postmodern subject, wall.*

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağ bilginin tanımı, kaynakları, temelleri ve tarihsel süreçte kazandığı anlamlar üzerine düşünmeye odaklanan bir sorgulama bilinci mahiyetindedir. Bilgi, özne (suje) ile nesne (obje) arasındaki anlamlı ilişkiden ortaya çıkan sonuç olarak tanımlanabilir. Bilgi için gerekli iki şey, beyin ve bu beyinde kavranılacak anlamlandırılacak, duyulanıp algılanacak ve hissedilebilecek soyut ya da somut bir varlıktır.

Özünde bir fark etme olan bilginin zorunluluğu ve evrenselliğinden söz etmek, bu fark etmedeki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır denilebilir. Bilginin evrenselliği ve zorunluluğundaki farklılık ve çeşitlilik ise bilgiyi elde ederken kullanılan ve felsefede akt adı verilen farklı anlamlandırma ilişkisidir.²

Bilginin insanla ilişkisinde değişmeyen özelliği insanın varlık alanlarında meydana gelen değişimle yakından ilgili doğasıdır. Bilgi bir aktlar kompleksinden oluşmakta, algı, düşünme, anlama ve açıklama gibi yetilerin insanın diğer varlık alanlarıyla ilişkisinin sonucu olmaktadır. Bir tür hayat eylemi olan bilmenin amacı ya da sonucu ise hakikattir.

Hakikat, hakikat olanı olmayandan ayırma eylemidir.³ Buna göre insanın diğer varlık alanlarındaki değişikliklerle, hakikatle ilişkisi hemen daima birbirini etkilemektedir. İnsan yalnızca bilen bir varlık değildir. Yapıp eden, değerleri duyan, tavrı takınan, önceden gören, belirleyen, isteyen, özgür, tarihsel, ideleştiren, kendini bir şeye veren, çalışan, eğiten-eğitilen, devlet kuran, inanan, sanatı yaratan, konuşan, biyopsişik bir varlıktır.⁴ İn-

sanın diğer varlık alanlarıyla ilişkisi sonucunda ortaya çıkan en üst seviyedeki varlık alanının, varlık alanlarındaki toplam ilişkisini bir araya getirerek kendine özgü bir üçüncüyü ortaya çıkarma etkinliği olarak ifade edebileceğimiz yaratma etkinliği olduğu söylenilebilir.

Bilme etkinliğinin özgünlüğüyle yaratmanın özgünlüğü arasında yakın ilişki sözkonusudur. Kişilerde ve **bazen gruplarda, özgünlüğüyle, geçerlilik ve yararlılığıyla seçkinleşen yeni bir şeyi varlığa getirme yeteneği**⁵ olarak tanımlanabilen yaratma etkinliği bu anlamda bir insanı diğeriyle farklılaştıran ve derecelendiren bilmenin üst basamağını ifade eder mahiyettedir. Bu anlamda bilmenin en üst sınırında "ereği kendinde olma"⁶ mahiyetiyle ifade edilen yaratma alanı, bilme sürecinin en üst sınırında bir bilinç Rorty'nin extasis kapasitesi dediği şey olmaktadır.

"Ekstasis kapasitemiz bizim ahlaki varlıklar olarak eylememizi sağlayan üzerinde eylemde bulunduğumuz kişilerde kendimizi görmemize imkân veren şeydir."⁷

Estetiğin alanını da içine alan ve bilme etkinliğini özgün konumda ele almamıza imkân veren extasis kapasitesi ortaya çıkmasında özne (suje) ve nesne (obje)'yi gerekli kılan, insanın içinde bulunduğu evrenle kurduğu ilişkide varlık basamaklarına biçim verme, ondan olma, ona benzeme ya da ondan ayrılmayı gerekli kılan bir etkinliktir.

Bu anlamda extasis bilinçli olmanın ya da bilincin karşılığıdır. Bilinç ise insanın varlık koşullarını ifade eden varlık

²Takiyeddin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.77.

³ Takiyeddin Mengüşoğlu, a.g.e., s.79

⁴ Takiyeddin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 11.

⁵ Ahmet Cevizli, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.179

⁶ İsmail Tunalı, *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 25

⁷ Rorty, Richard, "Post Modernist Burjuva Liberalizmi", Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 20013, s. 47

alanlarındaki varlığının anlaşılmasının önkoşulu olacak mahiyete sahiptir.

Bilginin varolan biçimin tespiti, extasis (bilinç) olan insan için ilk basamaktır. Buna göre bilgiyi edinme, belirli bir dönemde varlık koşulları kendi zamanına özgü, işleyen sürecin bir parçası durumunda bulunan bilinç için yalnız bilgiyle karşılaşma koşullarını değil fakat bilginin kendi bilincini biçimlendirmiş olduğu durumu da karşılar mahiyettedir.

Bu, insanın kendisi için hazır bulunduğu mevcutlar evreninde bilincinin bir extasis kapasitesi olarak edilgen konumda bulunduğu yaratmalarının alıcı konumunda edilgenleştiği durumu ifade etmekte, alıcı edilgenliğin kendine özgülüğü bilinç olma durumunun karşılığı olmaktadır. Bu durumda bilgiyle ilişki üretilmiş bilgiyle özdeşleşme ya da onu ötekileştirme biçiminde karşımıza çıkmaktadır ki bu süreç bilgiyle karşılaşma, onu öğrenme biçimlerinin tamamını kapsar mahiyettedir.

Sürecin üst sınırında kişinin öğrendikleriyle arasındaki sınırın onu yaratmayla kendileştirdiği, ötekini dönüştürüp ortaya koymaya, kendisine kadar olan bilgiyi kendi bilinciyle ilişkilendirmedi dışlamaya ve kendisine özgü olanı kendisine özgü olmayandan ayırmaya, böylece de önceki bilmeleri üzerine bir kendi bilinci olmaya yönelmektedir. Bilginin dönüştürülüp yeniden yaratıldığı bu süreçle ilişkisi insanın edilgen ya da etken olması durumuna göre farklı bilinç durumlarına karşılık gelmektedir.

Bilginin birikim oluşu, insanın mevcut durumuyla ilişkisini; onun öğrenilmesiyle, üretim sürecini ifade eden dönüştürülmesini; mahiyet kazanmasıyla yeni bir şey ortaya koyabilmek sürecinin mahiyetini; bilme süreciyle doğrudan ilişkisi nedeniyle insanın içinde bulunduğu çağa katılımını; onu anlama ve kavramada

gösterdiği tutumunu ifade eder mahiyettedir.

Bu noktada bilgi üretenin hâkimiyet alanını, üretilmiş tüketeni-edilgen öğrenme- ise onun etkilediği sonuç konumuna getiren tek kişiler ve toplumlar açısında hemen daima bu şekilde gerçekleşmiş bir hâkimiyet alanı olmaktadır. İnsanın bilgiyle bu tarz ilişkisi, tarihsel bir varlık olarak tarihsel bilme biçimleriyle kurduğu ilişkide ortaya çıkmaktadır.

İnsanlığın tarihsel süreç içerisinde bilgiyle ilişkisi içinde bulunduğumuz çağ açısından geçmişin bilme biçimlerini de bilen ve bu geçmiş birikimini kendi bilmesiyle ve bilinciyle ilişkilendiren temel tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tarihsel bir varlık olarak çağın bilme biçimine ve bilincini şekillendiren mevcudiyetine nüfuz edebilmek için çağ insanının bilincini oluşturan temel düşünme etkinliklerinin temellerini oluşturan tarihsel bilme biçimlerini anlamak gerekmektedir.

Bu bilme biçimlerinin değişmeyen doğasının bilginin üretilmesi, yaygınlaştırılıp benimsenmesiyle onu bir bilinç haline getiren insan arasındaki ilişki son insanın bilinç duvarlarını anlamamız açısından da son derece önemli olmaktadır.

1.Bilginin Kaynağı, Öğrenme, Yayılma, Zihniyet ve Sorgu Bilinci İlişkisi:

İnsanın bilgiyle ilişkisinin varlık alanlarıyla ilişkisi çerçevesinde sürekli bir değişim içinde olması nedeniyle onu kendisinden önceki tutumla benzeştiren, ayıran; bilginin sürekliliği ve devamlılığı açısından aynılık farklılık anlamına gelen belirli dönemlerden söz etmek mümkündür. Bilginin değişim ve dönüşümünde düşünce tarihinde adına zihniyet diyebileceğimiz belirli dönemlerden söz edilebilir. Genel kanaat, tarihte belirli bir bilinç durumunu karşılayan bu ayırım noktalarında

insan ve bilgi arasındaki ilişkiyi, İlkçağ, Ortaçağ, Rönesans, Aydınlanma, Modernizm ve içinde bulunduğu çağ da dâhil edersek Post-modernizm bilinci ya da insanı basamakları olarak adlandırmaktadır.

Bu anlamda bilincin yapılanmasıyla tarihsel dönemlerde yaygın bilme biçimleri arasındaki yakın ilişki, devrin zihniyeti ve ona tabi olanlarla onu sorgulayan ve ayrılanlar arasındaki farklılıktan doğmuş olmaktadır. Belirli bir çağın bilme biçiminin karşılığı olarak zihniyet, kendisini sorgulayan bilinç için hem bilinçte hem de dış dünyada var olan bir duvar konumunda bulunmaktadır. Diğer taraftan bilinç duvarının tarihsel somut duvarlarla aynı çizgide ilerledikleri ve duvarların yıkılmasıyla bilinç olma, bilinçlenme arasında birbirlerini destekleyen birbirlerinin sonucu olmalarına neden olan yakın ilişki söz konusudur.

Bilinç ve tarihsel duraklar açısından duvar-bilinç ilişkisinde zihniyet anlamındaki ilk büyük duvarın ilkçağ düşüncesini yaratan oradan ortaçağa kadar uzanan bugün de etkisini sürdüren Gnostik öğretisi olduğu görülmektedir. Bu duvar Batıda, Rönesans ve reform hareketleriyle başlayıp aydınlanma ve romantik bireysellekle devam eden bireyin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bilincin özgür ve özgün hale gelmesi süreciyle yıkılmış olmaktadır. Doğu'da ise ilk örneklerini XVII. Yüzyılda Kâtip Çelebi'nin sorgu bilincinde bulan bu duvar bilinç ilişkisi aynı sürecin bir parçası olarak bugüne kadar gelmiştir. Duvarın oluşumunda bilginin ilk kaynağı ve kaynağın paylaşılıp yaygınlaştırılması süreci en önemli etken konumunda bulunmaktadır. Adına zihniyet dediğimiz duvar ilk kaynaktan çıkan bilginin çoğunluk tarafından sorgulanmadan kabul edilmesiyle oluşan ve değiştirilmesi binyıllar alan bir temel bilinç durumu olarak tanımlanabilir.

Sorgulanmadan kabul edilen yaygınlaşmanın zihinsel süreçlerle kabullenmesi sonucu ortaya çıkan zihinsel skolastizm ve dogmanın deneyim yokluğu biçiminde karşımıza çıkması aynı nedenle izah edilebilecek türdendir. Bu nedenle skolastizmin başlangıcına ortaçağı değil, fakat tek tanrı inancına da biçim veren en eski dogmayı yani hermetizm ve gnostizm bilincini koymak gereklidir.

Rönesans ve reformla başlayan sorgu bilinci ve bireyin doğuşunun arkasından oluşan ikinci büyük bilinç duvarının soğuk savaş yıllarının izlerini taşıyan siyasal duvar olduğu söylenilebilir. Büyük oranda Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının biçim verdiği bilgi insan ilişkisinde kendine özgü bir bilinç durumu yaratan bu siyasal ve etnik duvar bir zihniyet ve bilinç durumu olarak insanın özgür bir bilinç durumu olarak varlığını çerçeveleyen, sorgu bilincini kabule dönüştüren ve bilme biçimine yön veren ikinci duvardır. Bilgiyi üretenin tekelinde tuttuğu, paylaşımın bloklar arasına yayılmadığı bu ikinci duvarın yıkılışı büyük oranda bloklaşmasının sona erdiği somut olarak da duvarların yıkılmasıyla sona eren bir süreci ifade etmektedir.

Çağdaş insan bilincinde bu duvarların yıkıldığı, dolayısıyla bir bilinç, bilme etkinliği olarak bilgiye ulaşma, düşünme, bilme yetisini kullanmada tarihteki en özgür insan konumunda bulunmaktadır. Fakat postmodern özne olarak tanımlanan bu yeni insanın önündeki yeni duvar tarihsel bilginin bizzat kendisi olmaktadır. Tarihsel bilgi, bilinç ve insanla hesaplaşma insan bilincinde yıkılacak son duvar olma mahiyetine sahiptir. Bu nedenle bir tarihle hesaplaşma dolayısıyla özgür sorgu bilinci olarak ortaya koyduğumuz son insanın bilincini önceki dönemlerle ilişkilendirerek açıklayacağız.

İlkçağın insanlığın en eski bilgi birikimin sonucu olduğu söylenilebilir. İlk üniversitenin merkezi olduğu Mezopotamya, Mısır, İbrani, Hitit, Asur, Babil'den oluşan ön Akdeniz havzasının ilkçağ düşüncesinin temelini oluşturduğunu görmekteyiz. Bazı rivayetlere göre Nuh'tan sonra kurulan ilk şehir olan⁸ ve tek tanrılı dinlerle –İbrahim, Musa, İsa- ve paganist Yunan, Roma, eski Mısır medeniyetinin bilgi birikimin toplandığı bir kavşak olma mahiyetine sahip olan Harran bu ilk bilincin toplandığı ve aktarıldığı kavşak konumundadır.⁹

Özgür düşünce ve bilincin sembolü kabul edilen Yunan mitolojisi, sanat ve düşüncesini de belirleyen bu en eski birikimin Doğu'ya ve Batı'ya aktarıldığı, bilhassa Ortaçağda bir bilinç etkinliği ve zihniyet olarak kuvvetle devam ettiği¹⁰ görülmektedir. Günümüzde tarih bilincinin keşfi aracılığıyla da varlığı kuvvetle hissedilmeye başlayan bu bilincin insanlığın varlık, tanrı ve kendisi hakkındaki en temel tutumunu ortaya koyduğu görülmektedir. İlkçağın bilinci olan hermeneotik ve hermetik yorum tutumu çağımıza da damgasını vuran bir bilme biçimi olarak Ortaçağ İslam düşüncesinde ve Batı'da İncil yorumlarında önemli bir yere sahiptir.¹¹ Bekir Karlığa'nın üç büyük kül-

tür intikali olarak ifade ettiği¹² ilkçağı oluşturan birikimle birlikte ortaçağı da kapsayan nakiller bu bilincin taşınma ve yaygınlaştırılmasında önemli etkiye sahiptirler.

“Bunlardan birincisi, M.Ö. VI-IV. yüzyıllar arasında Batı Asya kıyıları ile Ege adalarında gerçekleşmiştir. Pythagores'tan Platon'a kadar pek çok Grek düşünürü Antik Mısır, Mezopotamya, Hind ve İran düşüncelerini yakından tanıma imkânı bulmuşlar ve bunları kendi ülkelerine taşıyarak yeni ve özgün bir Grek düşüncesi meydana getirmişlerdir. İkincisi, VIII. asrın başlarından itibaren adı geçen antik düşüncelerden arda kalan malmeler ile Grek düşüncesinin ana ürünlerinden hemen hemen hepsinin Arapçaya tercüme edilmesiyle gerçekleşmiş olan geçiştir. Üçüncü büyük kültür geçişi de XI. asırdan başlayıp XIII. asrın sonlarına kadar devam eden Arapçadan Latince ve İbranice başta olmak üzere öteki mahalli bir takım dillere yapılan tercümelemlerle gerçekleşmiştir.”¹³

Günümüzün sorgulama bilincinin yapılanmasında önemli etkileri bulunan ilkçağ Yunan düşüncesinde, Sokrates, Aristo ve Platon'da bu en eski birikimin derin izleri görülmektedir. Platon'un filozofu halktan ayıran ve tanrısallaştıran düşüncesinde Tevrat'ın “Tanrı insanı yarattığında onu kendine benzer kıldı”¹⁴ söylemiyle karşılaşırken, halkın diniyle felsefecilerin dinini ayrı kategorilerde değerlendirmesinde, filozofları “tanrılığa benzeten”¹⁵ tutumunda Tevrat'ın hahamca yorumu gözlemlenmektedir.

⁸ Ekinci, A. (2006). Harran ve Harran Okulunu Etkileyen Siyasi, Dini, coğrafi ve İlmi Unsurlar, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Konya: Şelale Matbaası. s.9.

⁹ Apak, A. (2006), Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Harran, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.28-42). Konya: Şelale Matbaası. s.40.

¹⁰ Şulul, C. (2006). Felsefenin İslam Dünyasına Geçişinde Harran Mektebinin Yeri ve Önemi: A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.133-139). Konya: Şelale Matbaası. s. 131.

¹¹ Keleş, A. (2006). Harran Hermetizminin İslami İlimlere Etkisi, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran*

Okulu Sempozyumu, (s.199-217). Konya: Şelale Matbaası. s. 197.

¹² Karlığa, B. (1997). İslamda Tercüme Hareketleri, II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı; İstanbul: İ.B.B.K.İ.D.B.Y, 80- 92., s. 84.

¹³ Ulutürk, M. (2010) İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 249-288.

¹⁴ Tevrat, Ohan Matbaacılık LTD., İstanbul, 2001, s.7.

¹⁵ Gökberk, M., Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.63,

Bu düşüncenin daha sonra Ortaçağ'da İslam düşüncesinin mistik kanadında karşımıza çıkan "belirli tür bilginin" paylaşılmaması, onun herkes tarafından anlaşılamayacağı düşüncesinde de aynı bilincin varlığı sezilmektedir. Yine Ortaçağ skolastik felsefesinde İsa'nın tanrının oğlu oluşunda aynı etkin düşüncenin insana izafe edilen tanrısallığın izleri görülmektedir.¹⁶

İnsanlık tarihinde bilinen; Harran aracılığıyla Doğu'ya Batı'ya, Ortaçağ'a oradan da günümüze ulaşan; içinde düşünce, inanç, sır, gizem ve bilimi barındıran ilk bilinç Gnostik öğretilerdir.¹⁷

Gnostik öğreti Mitolojik ya da yarı mitolojik bir kişi olan Hermes'e dayandırılan çağımızda da Heidegger'le ilişkili olarak yapılanan yorumbilimde metafizikle anlatı arasında kurulan bağda karşımıza çıkan Hermes, Yunan mitolojisinde, Tanrı buyruklarını insanlara getiren ve onları insanlara açıklayan aracı, elçi anlamıyla Hermetiklikle birleşen en eski bilinçtir.¹⁸

"Hermes, Grek-Latin kültüründe Hermes Trismegistos olarak şöhret bulmuştur. Aynı isim, Mısır mitolojisinde Thoth, Müsevîlikteki Uhnuh, Budizm'deki Buda, Zerdüştlükteki Hôşeng, İslami literatürdeki İdrîs'i karşılar. Anılan bu isimler, mitolojideki Hermes ile özdeşleştirilir. Bu isimlerin hepsi, kendi dilleri ve kültürleri içinde; bilgelik, ilim, irfan ve gizemli sırları öğretmek gibi anlamlara gelmektedir.

Hermes, İdrîs, Thoth veya diğerleri, hangisine dayanırsa dayansın, insanlığın kadim inancını temsil eden Hermetizm, daha

sonraları Harran Sabîliği ile özdeşleşmiş ve Harran, İskenderiye okulundan sonra Hermetik öğretinin dünyaya yayıldığı en önemli merkez olmuştur. Harran Hermetizm'i ile Müslümanlar, Şam'i fethettiklerinde karşılaştılar. Böylece, başta İslam felsefesi olmak üzere, Tasavvuf ve diğer İslamî öğretilerde önemli ölçüde etkili olacak olan kadim bir kültüre İslam dünyasının kapısı açılmış oldu."¹⁹

Hermetizmin önemi insanlığın sözlü ve yazılı birikiminin belirli bir merkezde toplanarak yaygınlık kazanması ve sonraki düşünme biçimlerini etkileyen değişmez bir insan bilinci olmasıdır. Postmodern anlatıda "gizem, sır" kavramıyla karşımıza çıkan arayışta insanlığın bu en eski bilincinin mekânsal ve zamansal keşfi gündeme gelmektedir. Fakat Hermetizmin bugün de devam eden asıl büyük etkisi kutsal kavramının Hermetik düşüncede oluşum biçimidir.

Kutsal bilincinin Allah'la ilişkilendirilmesinde, mutlak kavramının Allah'ın kendisinin yerine geçmesinde Hermetizm hem önemli bir örnek hem de kaynaktır.

Yakıt'ın ifadesiyle: *".....her kültür kendi açısından hermetik mirası, başlangıçta, kutsal ve semavi bir miras haline getirmiştir. Daha sonraları oluşan hermetizm de, saf bir metafizikten ziyade tabiat ilimleri ve sihirle ilgilenmiştir."*²⁰ Hermetizm bir bilinç, yaygın bir zihniyet olarak insanların bilincini biçimlendiren tüm varlık alanlarıyla ilgili bir bilme biçimidir. İnsanın kendi yarattığı kutsala tapmasının, vahyin Allah'ıyla insanın kendi yarattığı tanrının yer değiştirmesi fakat aynılaşarak olmadığı şey

¹⁶ Gökberk, M., Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 137

¹⁷ Ekinci, A. (2006). Harran ve Harran Okulunu Etkileyen Siyasi, Dini, coğrafi ve İlmî Unsurlar, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Konya: Şelale Matbaası. s.9.

¹⁸ Aktay, Y., Göka, E., Topçuoğlu, A. (1999). *Önce Söz Vardı*. Ankara: Vadi Yayınları. s.

¹⁹ Keleş, A. (2006). Harran Hermetizminin İslami İlimlere Etkisi, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.199-217). Konya: Şelale Matbaası. s. 197.

²⁰ Yakıt, İ. (2006), *Ebcad Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm*, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.60-84). Konya: Şelale Matbaası. s. 68.

olarak yaygın- laştırılmasının, kabul görmesinin de önemli bir örneği konumundadır.

Bu bağlamda “Hermetik külliyatta eski Mısır dininden, Tevrat’tan, Zerdüştlük’ten, Stoacı, Eflatuncu, Yeni Eflatuncu, Pitagorascı ekolden ve Gnostisizmden gelen birçok motif bulmak mümkündür. Mircea Eliade’ye göre bu metinler, çok az İranî etki dışında tamamen Mısır-yahudi senkretizmi örneğidir.”²¹

Mısır inancında Hermes’in kazandığı anlam, Hermetizmin asıl doğasına açıklık getirecek mahiyettedir. Bütün ilimlerin formüllerini iki piramidin iç duvarlarına kazıyan kişi olan Hermes, bu yazıyı yetkili ya da ehil olmayanlar anlamasını diye gizli sembollerle, adına “hierograph”(kutsal yazı) denilen ve aynı gerekçeyle kutsallık kazanan bir yazıyla sembolleştirmiştir. Yazının ya da herhangi bir varlığın kutsallık kazanması sürecinin en iyi örneğini gördüğümüz bu tutumda bilmeyenlerin bilenleri kutsallaştırmasına dayanan insanlık tarihinin en önemli meselesiyle, sorgu bilinci eksikliğiyle karşılaşmaktadır:

“Eflatun aritmetik, geometri, yazı ve diğer bazı ilimlerin kurucusu olarak Mısır tanrısı Thoth’tan bahseder (Phaidros, 110).”²²

Sözkonusu süreç bilimin, öğrenilmiş bilginin saklanması, belirli kişi ve gruplara mal edilmesi, ötekilerle paylaşıl-

maması tutumunun yarattığı gizemin kutsallaştırılması yani insanlığın yaratılmış tanrıya tapınması tutumunu ifade etmektedir. Aktarılması ve yaygın- laştırılması süreci ise sorgu bilinci dediğimiz insanın aklıyla deneyimlemesi, bilincinin süzgecinden geçirmesi gereken öğrenilmiş bilginin tanrının yerine geçmesinin tarihsel örneğini oluştur- maktadır.

Aynı süreç kişi ya da gruplarca yaratılan tanrıyla tek tanrının birleştirilerek yeni ve yaygın bir tanrı yaratılması biçiminde ortaçağ skolastizminde de devam etmiş olmaktadır. Bilgiye sahip olanların kutsallaştırılmasının başka bir örneği de Harranilerin monitesit-politeist karışımından oluşan yaratılmış, kurulmuş tanrılarında, tanrı inançlarında ve kendilerine biçim veren bilinçlerinde görülmektedir. Harranilerin ilk neden tanrısı yeryüzünden ayrıdır.

“Bu anlayışta Tanrı, illet-i ûlâ şeklinde isimlendirilir. Harrânîlerin teolojisinde illet-i ûlâ, çokluk kabul etmeyen ve yaratılmışların sıfatlarını da taşımayan bir niteliğe sahiptir.” Bu tanrının diğer özelliği ise “sadece yaratmak gibi önemli işleri yapan, yarattığı varlıklarla ilgili diğer işleri ise başka tanrısal güçlere bırakan bir varlık” olmasıdır.

Diğer taraftan “akıl, rûh, düzen ve zarûretin her biri aşkın özellikler taşıdığından, onlara ulaşmak için bir takım araçların gerekli olduğu benimsenir. Bu aslî unsurların her biri için yuvarlak tarzda tapınaklar yapılmıştır.”²³

Harranilerin peygamber anlayışlarıyla tamamlanan yaratılmış kutsala tapınma bilincinde inanç “.....Tanrı, mesajını insanlara iletmede etik değerler açısından mükemmel yaratılışa sahip ve zekâ düzeyleri yüksek şahsiyetlerden sayısız peygamberler

²¹ Yakut, İ. (2006), *Ebcad Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm*, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.60-84). Konya: Şelale Matbaası. s. 65.

Yakut, İ. (2006), *Ebcad Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm*, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.60-84). Konya: Şelale Matbaası. s. 72.

²² Yakut, İ. (2006), *Ebcad Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm*, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.60-84). Konya: Şelale Matbaası. s. 73.

²³ Altındağ, R. (2006). *Harranilerin Teolojisinde Tanrı Tasavvuru*, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.120-132). Konya: Şelale Matbaası. s. 123

göndermiştir. Hatta bu peygamberlerden en meşhuru sayılan Hermes...."²⁴.düşüncesinde görüldüğü gibi, mevcut bilme biçimlerinin kutsallaş- tırıldığı, zihniyetin tanrı, zihniyeti en süt düzeyde temsil eden bilgiyi elinde tutan kişilerin de peygamber olduğu bir kurulmuş, yaratılmış dindir. Bu bilginin içeriğinde bulunan büyü, sihir, gizem karışımı bilim devrin zihniyetinin en üst noktasını oluşturmaktadır.

Harranilerin bu uydurulmuş yaratılmış tanrısı Batı'da Rönesans ve reform hareketiyle başlayan ve romantik tutumla devam eden bireyin oluşumu süreciyle devam eden ilk sorgu bilincine kadar insanlığın taptığı yaygınlaştırılmış tanrıyı temsil etmektedir. Doğu'da ise XXVII. Yüzyıldan itibaren en önemli başlangıcı Kâtip Çelebi'nin sorgulama bilincinde bulan sorgu bilincine kadar insanlığın hem Doğu'da hem Batı'da taptığı tanrının kendisi olurken bu tanrı inancının insanın bilincini, kendisini, evreni ve tanrıyı anlama biçimini de ifade etmektedir.

2. XVII. Yüzyılda Bir Sorgulama Bilinci Örneği: Kâtip Çelebi

Kâtip Çelebi Keşfüz'zünun'da Doğu'da İslam geleneğine ait yaygın bilme biçimlerini, insanın kendisi, evren ve tanrı hakkındaki bilgi ve bilgi sınıflamasını XVII. Yüzyılda kendinden önce yaşayan önemli tüm bilgi sınıflamalarını kayda geçirmiştir. Kâtip Çelebi'nin eserinde Osmanlı medreselerinde yaygın olan bilim ve bilgi anlayışıyla büyük İslam düşünürlerinin Gazali, İbni Rüşd ve İbn-i Sina'nın – bilhassa Gazali'nin- düşünce- leriyle bu düşünürlerin düşüncelerini kaydeden Osmanlı müderrislerinin bilgi karşısındaki

tutumlarını da takip etme imkânı bulmaktayız.

Kâtip Çelebi'nin eserini büyük bibliyografik bir külliyat olmaktan çıkaran ve çağdaşlarıyla kendisinden önce yazılmış diğer eserlerden ayıran özelliği kayda geçtiği bilgiyi eleştirel bir gözle değerlendirmesi, bilgiye sorgu bilinciyle yaklaşması olmuştur. Kâtip Çelebi'nin bu tavrı Aristocu ve Platonist tavrın İslam düşüncesine geçmesiyle ilkçağ bilincini oluşturan hermetizmle birleşen bilinci bir bütün olarak eleştirel bir bakış açısıyla ve sorgu bilinciyle değerlendirilmiş olmaktadır.

Kâtip Çelebi'nin yaşadığı XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, iktisadi, sosyal istikrarsızlıkların başladığı, Osmanlı aydın ve devlet adamlarının çözüm arayışına girdiği, problemlerin halli için layihalar yazdığı, çözüm arayışları çerçevesinde Batı'yla ilk temasların gerçekleştiği bir dönemdir.²⁵

Kâtip Çelebi'nin Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ehak adlı eseri de devrinde çözüm arayışları çerçevesinde ulema arasında çıkan şiddetli münakaşaları önlemek için kaleme alınmıştır.²⁶ Kâtip Çelebi'nin bu eseri yazmasının gerekçesi olan münakaşaların nedeni Osmanlı Devleti'nin istikrara kavuşturulması için çözüm arayışları çerçevesinde ortaya çıkan ve tarihe Kadızadeliler Hareketi olarak geçen şeriat dayanan ilk reform hareketidir. Hareket adını IV. Mehmet döneminin ünlü vaizlerinden Kadızade Mehmet Efendi'den alır.

"Yaklaşık 1630-1690 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyeti Hz.

²⁴ Altındağ, R. (2006). **Harranilerin Teolojisinde Tanrı Tasavvuru**, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.120-132). Konya: Şelale Matbaası. s. 125

²⁵ Kaçar, M., Semiramis Ç. (2009). Kadızadeliler Hareketi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeriat Dayanan Bir Reform Teşebbüsü, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.43-57) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 44, 47

²⁶ Öztürk, S. (2009). Kâtip Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.23-33) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.29.

Muhammed ve Dört Halife devirlerinde varolan şekliyle uygulamayı amaç edindiğini bildiren bir din hareketidir. Hareketin mensupları sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan bütün dini uygulamaları bidat sayıp reddederek 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda en açık bidatçiler olarak gördükleri Sufilerin faaliyetlerini hedef almaktadır.”²⁷

Diğer taraftan Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'yı yazarken fark ettiği, eserini yarım bırakıp Latince öğrenme çabası içine girmesine neden olan Batı'nın coğrafya alanındaki yeni buluşları aracılığıyla bilim konusunda Doğu'dan öne geçtiğini fark etmesindeki tutumu tartışmaların başka bir boyutu daha olduğunu göstermektedir. Fakat Kâtip Çelebi'de gözlemlediğimiz sorgu bilincinin onun da temelinde bulunan varolan bilginin nakliyle uğraşmanın çözüm üretemeyeceği düşüncesine ne Kadızade ve taraftarlarında ne de taraflardan biri olan Sufi'lerde rastlanmaması dikkat çekmektedir.

Kâtip Çelebi'nin bilgiyi tanımlarken takip ettiği yol, kendi bilgi tanımını yapmaktan ziyade varolan bilgi tanımlarını ortaya koyarak onlarda kendisine göre hatalı ve eksik taraflarını belirtmek olmuştur.²⁸ Kâtip Çelebi'nin bu tutumunda bilinen ve benimsenen ortaya koyarak kendisini mevcut tanımlardan ayrılan ya da onlarla birleşen taraflarıyla tanımlamak gibi yeni ve orijinal düşüncenin bilinen ve yaygın olandan ayrılan düşünce olduğunu vurgulayan bir tavır benimsemesi önem arz etmektedir. Kâtip Çelebi'nin bu tutumu münakaşalar sırasında ortaya koyduğu

tavır, bilim ve bilgi anlayışını birleştiren onu mevcut zihniyetten ayırıp sorgu bilincine götüren önemli bir bilinçtir. Bunu düşünce yaşam birlikteliği, bilgiyle yaşam arasındaki uygunluk ya da bilgiyi yaşam biçimi haline getirmek şeklinde ifade etmemiz mümkündür.

Kâtip Çelebi'ye bu açıdan baktığımızda benimsediği sorgulayıcı tutumla münakaşalar sırasında ortaya koyduğu tavrın birebir örtüştüğünü görmekteyiz. Keşfü'z-zunun'da İslam dünyasında yaygın bilim tanımlarını özetledikten sonra kendi bilgi tanımını ortaya koymaktadır. Buna göre bilgi: “birincisi zihinde oluşan suret, ikincisi bu suretin zihinde resmolunması, üçüncüsü bu resmi kabul eden nefsin edilginliği olmak üzere üç şey”in gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bir süreçtir. Kâtip Çelebi'nin niteliksel (Makuletü'l-keyf) olarak değerlendirdiği yani bilginin (el-'ilm) bilenle (makuletü'l-infi) ve bağıntı yani bilenle bilinen arasındaki ilişki Makuletü'l-izafet) olmadığını²⁹ söylediği bilginin bu şekilde değerlendirilmesinde insanların bir şeyi bilme konusunda ortaklıkları vurgulanmaktadır. Yani bilme herkeste bu şekilde gerçekleşir ve bilgi bu durumda bilen için bilginin kendisi olmakla kalmayıp ortaya çıkan şey de bilginin ortak adıdır. Bilginin bilenle ilişkilendirilmesinde (subjektivizm) bilme etkinliğinin kendisi değil, bilenin bilgiyle kurduğu öznel ilişki gündeme gelmekte ve bu tarz bilgi genel bilgi tanımı için kabul edilememektedir.

Kâtip Çelebi'nin kendisinden önce de genel kabul görmüş olan bilgi tanımlamasının bilmenin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili genel verileri ihtiva ettiği, yani bilme etkinliğinin gerçekleşme sürecini ortaya koyduğu görülmektedir. İçinde öznellik ve bağıntının yer almadığı bu

²⁷ Kaçar, M., Semiramis Ç. (2009). Kadızadeliler Hareketi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeriata Dayanan Bir Reform Teşebbüsü, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.43-57) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 44, 47

²⁸ Yurtoğlu, B. (2009b). XVII. Yüzyılda Bir İsraki: Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.263-273) Kültür ve Turizm Bakanlığı, yayınları. s. 265, 267.

²⁹ Yurtoğlu, B. (2009a). Kâtip Çelebi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s. 300, 305.

bilgi tanımı donmuş bir yapı arz etmekte bunun açıklaması insanın her şart ve durum altında aynı olduğu bilginin de bu aynılık üzerinden oluşan bir veri gibi kabul edildiği anlaşılmaktadır. Aristo'dan gelen ve "İslam dünyasında ve bu arada Osmanlılarda tamamen aynen"³⁰ benimsenen ve yalnız insanın bilgiyle ilişkisini değil, aynı zamanda hakikat ve kendisiyle ilgili tanımlarını da belirleyen bir bilgi tanımıdır.

Varlık, insan ve bilgiyi zamanın belli bir noktasında belli bir hakikatte dondurmuş olmak anlamına gelen ve insanı ve hakikati belli bir form içine hapseden bu bilgi tanımı insanla hakikat arasındaki ilişkiyi belli bir biçimde algılayanlarla algıla(ya)mayanlar kategorisinin doğmasına neden olmuştur.

Varlık ya da oluşun sürekliliğini algılayamamasına ya da bu algıda kendisini dışarıda tutmasına neden olan temel tarihsel tutumu ortaya koymaktadır.

Doğu'da ve Batı'da adına ortaçağ dediğimiz süreçte egemen olan bu bilme biçimi Batı'da Romantik hareketin özneyi merkeze almasıyla değişmeye başlamış yine aynı hareketin sonucu olarak postmodern düşüncenin de başlangıcı sayılan Nietzsche'nin natüralist romantizmiyle başka bir sürece girmiş olmaktadır. Hıristiyan Katolik Kilisesi bilhassa Saint-Augustin ve Aquinolu Thomas yorumu aracılığıyla İlkçağ Yunan düşüncesinin Hristiyan öğretisiyle birleşmesinden oluştuğu³¹ görülmektedir.

İlkçağ düşüncesinin oluşumunda ise ön Akdeniz medeniyeti olarak ifade edilen Babil, Mezopotomya, Mısır düşüncesinin Tevrat'la birleşmesinden oluşan

³⁰ Yurtoğlu, B. (2009a). Kâtip Çelebi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s. 300, 305.

³¹ Eco, U. (1987). Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (1999). S.51.

yorumunun derin etkileri bulunduğu³² gözlemlenmektedir. Batı'da Rönesans'la ortaya çıkan Luther'ciliğin önemli etkisini taşıyan romantik hareketin XIX. Yüzyılda Kant ve takipçileri aracılığıyla genişleyen ve Hegel'de bugünkü liberalizmin temelini oluşturan öznenin³³ bilgi tanımlamasında merkeze alınmaktadır.

Bireyin doğuşu ve modernizmde öznelliğin nesnellikle karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanan süreç Aristo'nun bilgi tanım ve sınıflamasının değiştirilmesi temelinde dayanmaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağın insanı karşılığında kullanılan postmodern özneyi oluşturan süreç de³⁴ yine bilgi tanımındaki bu temel değişimle ilişkilidir. Bu süreçte Aristo'nun genel kabul gören bilgi tanımlamasını değiştirmekle tarihsel bir dönemeç olan romantik hareketin doğuşundaki en önemli etken olan Luthercilik ve Protestan Kilisesinin ortaya çıkışı arasındaki ilişki bireye ve özneye kadar gelen sürecin özünü verir mahiyettedir.

Aristo'nun bilgi tanımlamasındaki insanı ve varlığı zamanın belirli bir noktasında donduran belirlenmiş statik bilgi formunun, varlığın devamlılığını anlamada insan özgünlüğünü dışarıda bırakan biçimci bilme formunun ortaya çıkardığı en önemli sonuç bu bilme formuna uygun olanlarla olmayanların birbirinden ayrılmasına neden olmasıdır. Tarihte adı henüz konulmamış olan bilenele bilmeyeni kesin hatlarla birbirinden ayıran

³² Megill, A., (1985). *Aşırılığın Peygamberleri*, (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınları, (2008). s.443. 487

³³ Reinhold, N. (2010), İnsanoğlu'nun Doğası ve Kaderi, *Batı'ya Yön Veren Metinler I*, (Ed). A. Alatl, (Kapadokya Meslek Yüksek Okulu çeviri ve redaksiyon heyeti, Çev.). (s.xxxiv-li). Nevşehir: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksekokulu. s. Xxxvii.

³⁴ Connor, S. (1996). *Postmodernist Kültür*, (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: YKY. (2001). S.157

bilenin bilmeyen üzerinde egemenlik kurmasına dayalı bir efendi köle ilişkisi yaratan bilgi tanımlaması özgünlük ve göreceliğin reddedilmesi esasına dayanmaktadır. Bu bilme biçimini değiştiren romantik hareketteki öznellik vurgusunu yaratan süreçte ise bilmenin ortaklığına karşı, bilenin özgünlüğü sözkonusudur.

Luthercilik, insanın tanrıyla ilişkisinde Katolik tutumun aksine aracı düşüncesini yani kiliseyi devre dışı bırakan insanın tanrıyla ilişkisinin aracı gerçeğe üzerine kurulan bir insanın merkeze yerleştirilmesi hareketidir. Bu anlamladaki bireysellik ya da özgünlük vurgusu ne ilkçağ düşüncesinde ne de Hristiyan öğretilerde bulunmayan fakat yalnızca mistik öğretilerde bulunan bir vurgudur.³⁵ Diğer taraftan Rönesans'ın bireysellik vurgusu da ilkçağla Hristiyan Katolik düşüncesinin birleşmesinden değil, mistik öğretilerle Hristiyanlığın birleşmesinden oluşmaktadır.³⁶ Bu noktada insanın tanrıyla ilişkisinde belli bir formu temsil eden kilisenin belirli bilme biçimi formu reddedilmiş insan belli bir formu temsil eden aracı düşüncesinin dışına çıkmış bilme biçimi insanın özgünlüğüyle gerçekleşen bir bilinç sürecine dönüştürülmüş olmaktadır.

Belirli formun yıkılışıyla aracı düşüncesi arasındaki sıkı ilişki böylece daha belirgin ve daha önemli bir konuma yerleşmiş olmaktadır. Söz konusu öznellik modernizmde bireyin genel olan karşısına konumlanan oluşumundan itibaren sürekli öznellik vurgusuyla genişlemiş en son

³⁵ Reinhold, N. (2010), İnsanoğlu'nun Doğası ve Kaderi, *Batı'ya Yön Veren Metinler I*, (Ed). A. Alatlı, (Kapadokya Meslek Yüksek Okulu çeviri ve redaksiyon heyeti, Çev.). (s.xxxiv-li). Nevşehir: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksekokulu. s. XXXVII.

³⁶ Palacios, M. A. (1998) Dante ve İslam, (E. Demetgül, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları. (2010). s. 48.

postmodern öznedede bilincin kendisinin keşfine kadar gelmiş olmaktadır.

Kâtip Çelebi aracılığıyla genel kanaatlerinin bütünü eleştirileriyle birlikte bulabildiğimiz İslam dünyası ve Osmanlı'daki bilgi tanımıyla onun Batı'daki bilgi tanımlarıyla ilişkisi üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Çünkü bu ilişki bize yalnızca Hristiyan Batı Dünyasının ortaçağ boyunca sahip olduğu bilgi, hakikat ve insan ilişkisini değil fakat insanın genel olarak hakikat, bilgi ve insan ilişkisi karşısındaki tutumunu, değişmezlerini ortaya koyacak mahiyettedir. Kâtip Çelebi'nin genel kabul gören bilgi sınıflamasını Yurtoğlu şöyle ifade etmektedir: "İslam filozoflarının (hükema) zihni varlık konusundaki bu görüşlerinin temel dayanağı Aristoteles felsefesi olmuştur. Filozoflar zihni varlığın var olduğunu ispata çalışırken Aristoteles'in o zamanki psikoloji biliminin ilkel bir düzeyde bulunmasından ötürü bilgiyi (el-ilm) açıklamak için kullandığı ve vazgeçmenin bir türlü mümkün olmadığı "suver-i mürtesine" kuramını temele almışlardır. Platon'un idelerini ve dolayısıyla zihni varlığın gerçekliğini kesin bir şekilde yadsıyan Ehl-i Sünnet Mütekellimleri ise, Aristoteles'in bu "suver-i mürtesine" kuramına karşı görünmemekle birlikte bu meselede daha ziyade nominalistlere yakındırlar."³⁷

İslam düşünürlerinin tanrı insan ilişkisinde Hristiyan öğretisi, ilkçağ düşüncesi ve hermetizmle birleştikleri nokta da bu Aristocu belirli kalıp ya da form düşüncesi olmaktadır. Buna göre tanrıya inanmanın gerekçesi olan vahiy bilgisinin anlaşılmasında sözkonusu tutumun varlığı vahyin insan tarafından anlaşılma biçimini ifade eder mahiyettedir. Dolayısıyla vahiy bilgisi en eski düşünme biçimi ya da bilinçle değerlendirilmektedir. Vahiy bil-

³⁷ Yurtoğlu, B. (2009a). Kâtip Çelebi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s. 265.

gisinin doğası birebir tecrübeye, tecrübe ise özgün bilme biçiminin işlerliğine yani bilinç durumu olmanın gerekliliğine dayanmaktadır.

Yurtoğlu'nun zihni varlık meselesinin ontolojik ve epistemolojik taraflarına İslam dünyasında daha ziyade "meseleye epistemolojik yönden girildiği ve içten bağlılığın güzel bir örneği olacak şekilde ontolojik sonuçlara kapı açıldığı" yönündeki, beyanında yer alan nominalist tutumda zihni varlık tanımlanması sözkonusu resmin varlığını dış dünyadaki karşılığına bağlamaktadır. Bu durumda kavramlar şeylerin adlarını gösteren seslerden başka bir şey değildirler. Bu, Aristo'nun "suver-i mürtesime"sinin ruh kazanmış halidir. Yani insan mevcutlar âlemiyle ilişkisinde somuttan yana tavır koymaktadır. Aristo gibi söylemek gerekirse öz maddede içkindir. Aristo'nun zihinsel varlık tanımı da bu nedenle maddede içkin olan öz (ruh, tin) le birlikte zihne uyarlanmış biçimdir.

Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta zihnin mevcutlar âlemindeki şeylerle ilişkisinde kopya konumunda bulunmasıdır. Kopyalaşma varlık ya da şeylerin özleri ve biçimlerinin aynen insan zihninde belirmesi ve bu belirmişlikte ortaya çıkan görüntüyü dışarıdaki gerçekle birleştirmesi bu birleşimin de bilgi denilen şeyi oluşturmasıdır. Görüldüğü gibi insan madde ilişkisinde insanın bilme biçimi bu nedenle maddenin işleyişiyle aynı sürece girmiş olmaktadır. İnsan bu konumda kendisi olduğu şey değil, fakat maddenin hâkimiyeti altındaki bilinçtir. Madde bilince hükmetmektedir çünkü modelini harici evrenden ve onun işleyişinden almış olmaktadır.

Nominalist tutumdaki episteme ise bu işleyişin içyüzü aynı modellemeyle yaşamsal karşılık bulmuş olmaktadır. Bu mesele asırlarca yalnız İslam Dünyasını değil, fakat insanlığın zihinsel

sürecini madde tasavvuruyla birleştiren insanlığın genel tutumunu, bilme biçimini gözler önüne serer mahiyettedir.

Platonist tutumdaki aşkınlık ya da madde üstü durum yani zihinsel varlıkların önceden varolduğu fakat insanın onu anlamasının mümkün olmadığı bir uzaklıkta bulunduğu yorumu da İslam dünyasındaki ikinci tutumla, mistik öğretiyile ilişkilendirilmiş olmaktadır. Bu, Kâtip Çelebi'de sözü edilen ve devrinde tartışmalara neden olan iki tür bilme biçimini ifade eden tarihsel zıtlıktır. Kâtip Çelebi'nin sözünü ettiği zıtlık insanlığın başlangıcından bugüne gelinceye kadar yaşadığı zihinsel varlık, maddi varlık ikilemidir. Bu noktada İslam dünyasının da en az Hristiyanlar kadar bu ikilemi çözemedikleri en son Kâtip Çelebi'de bu ikilemin kuşun kanatlarına benzetilerek birleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Kâtip Çelebi'nin Akli ve nakli denilen bilimleri İbrahim ve Muhammed Peygamberler'in farklı vahiy deneyimlerine dayandırarak açıklamasında ve iki tür bilgiyi kuşun iki kanadına benzetmesinde iki bilgiyi de kendi içinde eleştirdiği gözlemlenmektedir.

Gözden kaçırılan nokta vahyin farklı yollar olmasına imkân vermeyen ikisini tek bir oluşta birleştiren bilinç olduğudur. Yani İbrahim ve Muhammed'in vahiy deneyimi birbirinden ayrı yöntemler olarak düşümlenemez. Aksine, insanın zihinsel varlık alanıyla maddi varlık alanını kendi merkezinde birleştirdiği tek bir bilme bilinci olarak sözkonusu ikilemi baştan reddetmektedir. Bu durumda bu iki zıtlığın birer yol olarak görülmesine dayanan tarihsel temel zıtlık -Aristocu, Platonist- vahyin ikisini tek bir bilinçte aynı anda toplayan doğasının parçalanması sonucu ortaya çıkmış olmaktadır.

İki ayrı yoldan tanrıya ya da bilgiye ulaşılacağı bilincinin vahyin do-

ğasıyla zıt yönlerde keskinleşip derinleşmesine neden olmaktadır. Kâtip Çelebi'nin bilgi anlayışında iki ayrı yerde duran ve bilginin bu tanımı yüzünden biri Platonist mistik, diğeri Aristocu ve akılcı iki yöntemi bilginin kendi tanımı içinde çözümlenemediği için bilgiye götüren iki yol biçiminde birleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Gerçekte Kâtip Çelebi'de son halini almış olan bilginin kendisi ol(a)mayıp bilgiye götüren yol olarak adlandırılan birbirinden ayrı iki yöntem insanlık tarihinin çözümlenemeyen temel ikilemidir.

Kâtip Çelebi'de Akılcı Düşünme (En-nazar) ve Ruhsal Arınma (Et-tasfiye) ifadeleriyle karşılanan bu temel ikilem, iki yol bilgiye ulaşmanın yani onu tanımlamanın mecburi iki biçimi olarak tanımlanmaktadır.

“Kâtip Çelebi'ye göre bilgiyi/bilimi bütün mükemmelliğiyle elde etmenin iki yolu nazar ve tasfiyedir. Her bilgi muhakkak bu iki yoldan biri ile elde edilir. Bu yolların dışında bilgi sağlayan başka bir yol yoktur. Ancak bu iki yol birbirinden ayrı ve bitişmez değildir. Bu iki yolun birinden hareket edilerek diğerine ulaşılabilir. Bu bağlantıyı kuran kişi adeta iki denizin buluşup birleştiği bir yer olup çıkar. Kâtip Çelebi burada bilgiden (el-ilm) hareket ederek “mistik bilgiye” (el-irfan) ulaşanların yolunu “akıl yürütmeden (el-istidlal) ile işe başladıkları için Halil İbrahim Peygamber'in yoluna, görülmez ve bilinmez âlemden (el-gayb) hareketle görülür âlemi keşfedenerin yolunu ise Allah sevgisini (şerhü's-sadr) ve Allah'ın azametini keşfederek işe başladıkları için Hz. Muhammed'in yoluna benzetir.”³⁸

Kâtip Çelebi bu iki yoldan gidenlerin ulaştıkları bilginin en üst derecelerini şu şekilde ifade etmektedir. Akılcı dü-

şünmenin en üst mertebesi akl-ı müstefad yani kazanılmış akıldır.

“Bu akıl ise hiçbir şey gizli kalmayacak şekilde nefsin kavradığı düşünülebilir şeylerin görülmesinden ibarettir.” Fakat bu akıl bedenden tamamen soyutlanmış manevi dünyadaki, varlıklarla sıkı ilişki içinde olan bazı kişiler dışında bu dünyada kimsede bulunmaz.”³⁹

Diğer yol olan ruhsal arınma yani mistik öğretinin yönteminde ise müstefad yani edinilmiş aklın muadili olan feyizlenme bulunmaktadır. Bu *“feyizlenme ise bilinmeyene ulaştırmaları için tertip edilmiş ilkelere uygun düşen bilimlerden ibarettir. Bu durum kendisine oranla önemsiz bir şeyin parlattığı aynanın durumuna benzer, bu aynada onun karşısındaki şeylerin çok azı dışında bir şey görünmez.”⁴⁰*

Kâtip Çelebi'nin zihinsel varlık alanı olarak en üst mertebe olan fakat somut varlık olarak karşılığı bulunmayan – postmodern hiçlikle aynı nokta olan – hiçliği tanımladığı, aynı gerekçeyle Yurtoğlu'nun *“Bilgi Binasının Esrarlı Merdivenleri”* başlığıyla verdiği –postmodern öznedeki bilinç arayışı– “esrar” düşüncesini tanımladığı görülmektedir. Buna göre her iki yöntemde de aklın ulaşabileceği son sınırdaki bilgileri edinmiş olan insanın bilebildiği zihinsel gerçekler sözkonusudur. Bu zihinsel gerçekler ise tecrübe alanında bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle insanın zihinsel alanda ulaştığı bilgilerin somut varlık evreninde karşılığı bulunmamaktadır.

Varlığın zihne hapsedilmesiyle ortaya çıkan bu bilme biçimi ve bilinçte tanrı bir takım gizemli sıklardan oluşan, sırları keşfedilmesi gereken, insanın zihinsel varlık alanında ulaştığı noktada bulunan fakat somut varlıkta karşılığı bulunmayan bir gizem olarak tanımlanmakta-

³⁸ Yurtoğlu, B. (2009b). XVII. Yüzyılda Bir İşraki: Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.263-273) Kültür ve Turizm Bakanlığı, yayınları. s. 265

³⁹ Yurtoğlu, B. a.g.e., s. 267.

⁴⁰ Yurtoğlu, B. a.g.e. s. 267.

dır. Bunun nedeni tecrübenin zihinsel oluşu, maddi evrende somut karşılığının bulunması yani zihinsel tecrübeyi yaşayan insanın bunu somut yaşamında deneyimlememesidir. Kâtip Çelebi bu “esrarlı durumu” bilginin en üst mertebesi kabul etmekte ve sır denilen şeyin paylaşılmasını sakıncalı görmektedir.

“Çünkü zihinlerin anlaması hatta elde etmesi imkânsız bilgiler vardır.”⁴¹ Bu durum kâhinlikle karışan bilginliği, büyü, sır ve esrarın bilimle birleştiği hermetik düşüncesinin kendisini ifade eder mahiyettedir. Diğer taraftan postmodern öznenin bilinç arayışı ve merkez dışı konumundan kaynaklanan “hiç”liğiyle aynı nitelik ve öze sahiptir.

3. Sorgulama Bilinci Olarak Vahiy Bilgisi, Bilinç Zihniyet İlişkisi:

Tarihsel süreçten bugüne gelinceye kadar insanlık iki tür bilgiyle karşılaşmış, buna bağlı olarak iki tür bilinç ve bilme biçimi ortaya çıkmıştır. Sözlü kültür çağından yazılı kültüre oradan da günümüze aktarılan bu bilme biçimlerinden biri vahyin bilgisidir ki tespit edilebilen en eski bulgulardan günümüze kadar tanrının insanlara elçiler ve kutsal kitaplar gönderdiği insanlığın en eski bilincinde yer etmiş olmaktadır.

İkincisi insanların bu en eski ve en temel bilgiyi anlama ve idrak etme biçimleriyle, bu bilginin aslı ve kendisi hakkındaki düşünceler, her devrin kendi zihniyeti içinde, değişmeyen bazı anlamsal kalıplar biçiminde yorumlanmış vahyin bilgisi insanın yorumuyla şekillenmiştir. Bu şekillenmede ise temel tutum elçi ya da peygamberlerin Allah’la ilişkisi, onunla iletişimi durumu olarak değil, elçinin aktardığı fakat ötekilerin aktarılanları kendi mevcut durumlarına göre yorumladıkları, do-

layısıyla vahiy bilgisi- nin önüne insan yorumunun geçmesi durumudur. Bu süreç insanlığın Allah’tan gelen bilgiyi en eski bilinçleri olan politeist monoteizme uyarladıkları, -Harran inan- cında olduğu gibi- görülmektedir.

Vahiy bilgisi karşısındaki bu keskin bilinç ilkçağa ve oradan da günümüze kadar devam eden bir kendisini ve Allah’ı anlama bilinç ve bilgisidir. Bu durum, ilkçağla günümüz İnsanı arasındaki maddi evren ve biyolojik varlığıyla ilgili bilgileri arasındaki uçuruma rağmen Allah ve kendisiyle ilgili bilme biçim ve bilinçlerinin değişmediğini ortaya koyar mahiyettedir. İnsanlığın bu değişmeyen temel tutumu karşısında Allah’ın bilgisi yani vahiy insan bilincinin yerleşik, değişmez tutumu karşısında yeryüzünde bir yabancı konumundadır.

Bunun nedeninin ilk andan itibaren insanlığın Allah’la iletişimi kendileriyle değil fakat elçiler ya da peygamberlerle ilgili ve sınırlı bir deneyim olarak algılanması gerçeğinin olduğu gözlemlenmektedir. Elçilerin reddedilmesi ya da öldürülmesi tutumundan başlayarak insanlık, vahiy bilgisini kendi bilinç duvarı nedeniyle kendisine yabancı bir bilgi olarak değerlendirmiş olmaktadır. Bu yabancılığın, vahiy bilgisinin politeist tutumu reddiyle ilgili olduğu, moniteist-politesit Harran inancında da görüldüğü gibi, tek ve en üst bir tanrıyı kabul eden fakat onun kendisinin bizzat etkin bir tanrı olmasını değil, varlığını araçlarla gösteren ya da kendisine araçlar edinmiş bir tanrı olduğu düşüncesinde açıklık kazanmaktadır.

Harran inancında gördüğümüz, insanlığın en eski fakat değişmeyen tutumunu gözler önüne seren tek tanrının varlığı fakat onun niteliklerinin tanrılaştırıldığı diğer tanrıların da varlığı biçiminde karşımıza çıkan değişmez tutum, aracıya –

⁴¹ Yurtoğlu, B. a.g.e, s. 265, 267.

elçi- ya da araca –güneş, ay, yıldırım- tapma bilincidir. Bu, tanrının reddi değil, fakat onun güçlerini paylaştığı diğerlerinin ya da başka şeylerin varlığını kabul etme tutumunda insanlığın değişmeyen bir süreklilik gösteren tutum sorgu bilincinin önündeki en önemli engel olmaktadır. Harran inancında İbrahim'in putataparlıkla mücadelesinin derin izleri gözlemlenmektedir.⁴² Bu izler vahyin sorgu bilinciyle insanın sorgulamadan yaşama, yeti kullanmadan kabul bilincinin karşı karşıya geldiği durumu ortaya koyar mahiyettedir. Bu anlamda İbrahim'in savaştığı putataparlık, hermetik inanç ve bilincin kendisidir.

Bir inanma bilinci olarak putperestlikte insanın bilme bilinci açısından değişmeyen iki özelliği görülmektedir. Birincisi sözkonusu inan- ma biçiminin sürekliliği yani geçmişten devralınan ve sorgulanmadan kabul edilen ata bağımlılığı – gelenek, tarih bilincidir. Ata bağımlılığı, güçlü bir geleneği, -bugünkü hermenötikte olduğu gibi- insanın kendisinin mevcutlar evreninde hazır bulduğu inanma ve yaşama bilinciyle kendisini birleştirmesini dolayısıyla sorgulanmadan kabul edilen, insanın kendi bilincini hazır bulduğu bir yaşam biçimiyle özdeşleştirme, öteki- leştirme sonucunda ortaya çıkan bilinç olmaktadır. Dolayısıyla İbrahim'le sim- geleşen put kırıcılık, bilme bilinci açısından sorgulayıcı tutumu ifade etmektedir.

Sorgulanmadan kabul edilen her şey bu durumda put olmaktadır. Buna sorgulanmadan inanılan tanrının kendisi de dâhil olmaktadır. Sorgulanmadan inanılan tanrı insanın kendisinden öncekilerden devraldığı put konumundadır. Bu

⁴² Gündüz, Ş. (2006). Manden/Sabii Geleneğinde Harran, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s. 54-60). Konya: Şelale Matbaası. s. 54

tutumunda vahyin Allah'ı insanın kendi kurguladığı tek tanrının putlaştırılıp çoğaltıldığı bir "kurulmuş tanrı" olmaktadır. Fakat yine aynı gerekçeyle insan ne olduğunu anlayamadığı, kendisiyle ilişkisini çözümleyemediği devraldığı ve devrettiği tarihsel kurulmuş bir tanrıya tapmış olmaktadır. Bu kurulmuş tanrı ise İbrahim'in sorgu bilinciyle ulaştığı Tevhid'in Allah'ı değil, hermetik tutumla özdeşleşen Eco'nun "gizemlerden söz etmek dışında hiçbir şey yapmadığını"⁴³ söylediği hermetizmin tanrısıdır.

Bu durumda İbrahim'in "vahiy bilinci"nin putataparlıkla savaşında sorgu bilincinin kendisini temsil ettiği görülmektedir. Sorgu bilinci tapılan ve inanılan Tanrının insan tarafından deneyimlenmesini, inanılan ya da tapılan tanrının insanla ilişki içinde olmasını ona müdahalesini gerekli kılmaktadır. İnsanlığın devraldığı, fakat kendi bilincini kullanmadığı durumun adı olan putataparlığın alternatifi konumunda bulunan vahiy bilgi ve bilinci ise bu durumda bir yabancı, bir insanlık tarafından değil fakat elçi tarafından deneyimlenen bilgi mahiyetindedir. Putataparlığın ikinci önemli mahiyetiyle de bu noktada karşılaşılmaktadır. Put bu ikinci önemli konumuyla insanın kendisini aşkın bir şeyle, zihnindeki üstün varlık tasarımıyla yeryüzünde birleştirdiği herhangi bir şeyi karşılamaktadır. Putataparlığın espirisi de burada ortaya çıkmaktadır.

Zihindeki maddeye aşkın varlık, putataparlıkta hemen daima maddeselleşen, donan yani bilincin sürekliliğini, yaratma kapasitesini reddeden bir donmuşluktur. Bu donmuşluk ise hemen daima devralınan, değişmeyen atalar kültüründe bulunmaktadır. İbrahim'in putataparlıkta babasıyla karşı karşıya

⁴³Eco, U., (1996), *Yorum Aşırı Yorum*, İstanbul: Can Yayınları, ss. 33-55

gelmesinde de bu espiri ortaya konulmuş olmaktadır. Baba mevcut durumun, -atalar kültü- devamlılığı ve otoritesi olmaktadır. Dolayısıyla bilincin kendisine aşkın kabul ettiği varlıkların tamamı elçinin kendisi de dâhil olmak üzere insanın onu aşkınlılaştırdığı konumdan itibaren putlaşmaktadır.

Sözlü kültürde bu, sözü dinlenen masal, destan anlatıcısı iken yazılı kültürde biriktirilen ve devralınan öteki olmaktadır. Her iki tutumda da insanın kendisine aşkın kabul ettiği kendileştirdiği ötekidir. Bu konumda insanın evren, kendisi ve mevcutlar hakkında bildiği üst sınırı ifade eden zihniyet onun tanrısı olmaktadır. Bu tanrı, insan bilincinde kendisini yaşamın her alanında değişik şekillerde ortaya koyabilmektedir. Buna göre İbrahim, belirli bir dönemde insanın sıkışıp kaldığı zihniyeti yıkan sorgulama bilincinin kendisi olmaktadır. İnsanın sahip olduğu zihniyeti, yaşamını Sokrates'teki "sorgulanmamış yaşam yaşam değerlidir" cümlesinde ifade edilen bir extasis kapasitesi olan bilincine sahip çıkması, onu ötekileştirmekten ya da ötekine tapmaktan koruması çağrısıdır. Bu durum diğer taraftan Hegel'in Köle Efendi Diyaloğu'nda⁴⁴ ifade ettiği konumu ortaya çıkarmaktadır. İnsan onuru kendisini ötekileştirdiğinde yok olmaktadır çünkü öteki insanın kendisi olmasının önündeki en büyük engeldir.

Zihniyet dediğimiz belirli bir dönemin kabul ve redlerinin, yaşama biçimlerinin tamamından oluşan yapıyı temsil eden gücün sürekliliği ve üstünlüğü karşısında insanın ona teslimiyeti geçmişten bugüne kadar gelen en önemli putataparlık nedeni olmaktadır. Bunun karşısındaki bilme biçimi ve bilinç ise insanın extasis kapasitesine hitap eden, bir sorgu bilinci olan ve insanın alanını ötekinin alanından kesin çizgilerle ayıran vahiy

bilgisi olmaktadır. Bu tutuma en yakın insan tavrının tarihin dönüm noktaları sayılacak noktalarında bulunan derin kavrayış sahibi, sanatçılar ve düşünürler olduğu görülmektedir. Sanatçının derin ironisinde ve düşünürün reddinde ortaya çıkan extasis kapasitesinin bir bilinç durumunu, bilme, anlama, idrak etme ve ortaya koyma süreci olduğu görülmektedir. Çağımıza kadar gelen ve değişmeyen ve ilk tutumla yakından ilgili olan ikinci keskin ve değişmeyen zihniyet –duvar- ise tanrısal bilginin ve tanrıyla insan ilişkisinin temsilcisi ve örnekçesi olan elçilere karşı takınılan tavrıdır. Bu tavırla yakından ilgili başka bir tutum da öğretisinin elçinin ölümünün arkasından yaygınlık kazanmasıdır.

Derrida'nın yayılma ya da saçılma olarak ifade ettiği bu yaygınlaşma ve kabulde birbirine zıt iki tutumun varlığı sezilmektedir. Bu konuya Tevrat'ta konuşanın tanrı olmadığını söyleyen Derrida açıklık getirmiş olmaktadır. Derrida Tevrat'ta hahamca ve şairce bir tutumdan başka bir ses, başka bir varlık, bir tanrı olmadığını, Tevrat'ın sesinin şairce ya da hahamca bir tutumdan ve sözkonusu tanrının yaygınlaşmayla –tıpkı Harran inancında olduğu gibi- varlık kazandığını ortaya koymaktadır.⁴⁵

Derrida'nın bu yorumunda Tevrat'ta tanrının sesinin yerini hahamın sesinin almasında özünde bir sorgulama bilinci olan vahyin mevcut zihniyetle yer değiştirmesindeki önemli nokta ikincil unsur konumunda bulunan yorumun birinciye yani vahiy bilgisine öncelenmesidir. Bu, insanlığın sorgulama bilincine karşılık gelen vahiyle, onu reddeden insanlığın durumunu anlamak için çok önemli bir örnektir. Elçinin –vahyin-reddi, vahyin hahamca tutumla yer değiştir- mesinde

⁴⁴ Fukuyama, F. (1988), *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (Zülgü, Dicleli, Çev.). İstanbul: Gün Yayıncılık. (1999), s. 18.

⁴⁵ Megill, A., (1985). *Aşırılığın Peygamberleri*, (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınları, (2008). s.443. 487

ortaya çıkan mevcut hâkim zihniyetin kendisini, yorumu, bilmede sujenin mevcut zihniyetinin yeni anlamı yok etmesini ortaya koyan değişmez tavrın örneği olmaktadır. Bu durum elçinin, onunla ortaya konulan vahyin reddedilip öğretinin yaygınlaştırılmasını, vahyin bir bilinç, bilme biçimi olarak öğretiyle yer değiştirmesini ve vahyin kendisine göre öğretinin neden kolayca benimsendiğini açıklar mahiyettedir.

İbrahim'in yıktığı putun egemen zihniyetin ötekileştirdiği bilinç kaybı olduğu, öğretiden denilen şeyin ötekileşmiş yorum olmasıyla netlik kazanmış olmaktadır. Diğer taraftan insanın yorumu yani ikincilliği vahye ya da asıl bilgiye tercih edildiğinde zihniyetin egemen güç oluşunun yarattığı korkunun yer aldığı da görülmektedir. Bu durumun doğal uzantısı olan başka önemli bir tutum da ikincilin yani yorumun vahyin yerine geçmesinde bilimsel ve bilinçsel sınıflar yaratmasıdır. İnsanlığın en eski inanma biçimi olan ve içinde tanrı, büyü, sihir ve yaratılmış korkuyu barındıran Agnostik tutuma dayalı, bir metni tanrıdan alınma sürecinden başlayarak ortaya koyma etkinliği biçiminde karşımıza çıkan metin yorumculuğu, metni ya da vahyi kendi oluşturdukları anlam kümelerine göre yorumlamada dünyevi elçiler konumu kazanmakta, yorum vahyin yerine geçmiş olmaktadır.

Vahyi esas alan tüm dinlerde yorumcu elçinin kendisi gibi işlev görmekte ve Tevrat'ın hahamca bir yer değiştirme olması gibi yorumculara sınıfsal ve konumsal bir üstünlük tanımaktadır. Bu da insanların yalnız bir zihniyetin yaygınlaştırdığı, insanın yaygın zihniyetin yarattığı tanrıya tapması durumunu zihniyeti putlaştırması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. İnsanın yaygınlaştırdığı ve yarattığı tanrının sorgulanmadığı sürece tanrının kendisi olmadığı aksine uydurulmuş kurulmuş tanrı olduğu görülmektedir.

Zihniyet, belirli bir dönemin yaygın bilme biçimlerini bir bilinç olan insanla ilişkisinde onun bilme kapasitesini belirleyen üst sınırdır. Bir bilme etkinliği ve bilinç olarak insanın kendi içinde yaşadığı çağın zihniyetinden başlayarak belirli bir dönemin yaygın bilme biçimi modelini kendi bilme biçimi yani bilinç durumuna getiren insan için bilinç duvarı olmaktadır. İnsanlığın bilinç duvarının tarihsel süreç içinde belirli dönemlerin bilinçleri olarak somut karşılıkları bulunmaktadır. Bu anlamda çağ bilincinin duvarı kendi bilinciyle bu bilme biçimleri arasındaki duvar olmaktadır. Buna göre çağ bilinci bu bilme biçimlerini sorgulama konumunda bulunan ve kendi bilinç merkezine sorgu bilincini yerleştirmekle karşı karşıya gelen insanı ifade etmektedir.

Tarihsel süreç açısından baktığımızda ilk ve ortaçağ duvarının yıkıldığı, ikinci duvar olan siyasal-etnik (ideolojik) duvarın da önce somut, sonra iletişim aracılığıyla ortadan kalktığı, dünyanın çağ insanının kendisi, evren ve bilme biçimlerine özgürce ulaşabileceği bir ortak alana dönüştüğü son insan için kendi bilincini bilme kapasitesi denilebilir. Bu noktada insanın kendisi, bilim ve tanrı düşüncesini, tarihsel deneyimleri görme, anlama imkânındaki genişlikle ilgili olarak sorgulayarak kendine özgü bir bilinç oluşturma meselesiyle yüzleşme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Tarihsel sürece sorgulayıcı, eleştirel bir gözle bakıldığında insanlığın en büyük duvarının kendi bilinciyle arasındaki sorgulama duvarı olduğu görülmektedir. Bu noktada insanın bugüne kadarki deneyim ve birikimlerinin bilimsel bilgide insan zihninin anlamayacağı bir hızla yaşanan gelişmelere ve teknolojinin insan yaşamını ve bilincini biçimlendirecek ölçüde aldığı mesafeye karşılık insanın bizzat kendi

bilinci ve Allah'la ilişkisi üzerindeki düşünmelerinin tarihin yeniden keşfinin ötesine geçemediği görülmektedir. Bunun en göz önündeki örnekleri postmodern anlatının metinler- arasıçılığı⁴⁶ ve Derrida'nın başa dönüp tanrıyla ve Sokrates'le hesaplaşmasıdır.⁴⁷ Yapısöküm, tarihin yeniden fakat anlamsızlık üzerine kurulması teklifidir. Bu teklif Anlam yitiminin kişisizlik kültürü biçiminde tanımlandığı bir bilinç yitimi –bellek kaybı⁴⁸ durumunu da içinde barındırmaktadır. Bu tutumun anlamı tarihin yeniden, yeni bir bilinçle sorgulanması değil, tarihin yeniden fakat Allah'sız deneyimlenmesi, tarihsel hermetik temellere geri dönüş eylemi olmasıdır. Fakat bu geri dönüş, tarihsel kurulmuş tanrının kurulmuş hakikatle yeniden deneyimlenmesinin ifadesi olmaktadır.

Metafizikle dil ve sanat arasında sanatın kurulmuş doğasını “estetizm”i model alan bu kurgulanmış evrenin kurucusu ise kurulmuş ve kurulmakta olan bir yapı olarak tanımlanan, merkezinde ne tanrının ne de insanın bulunduğu fakat sürecin –teknolojik yapı- lanma- şekillendirdiği öznenin bulunduğu görülmektedir. Bir taraftan bilimde izafiyetle insanı ve insan bilincini varolu- şun merkezine yerleştiren Kuantumla atom altı evren keşfedilirken, genbilim gen çözümlenmeleri aracılığıyla yapay zekâ yaratma denemeleriyle biyonik insanı hedeflerken tarih bilinci insanın bir bilinç, extasis kapasitesi olarak hiçliğe doğru ilerlediğini göstermektedir. Tarih bilinci duvarı, bilim din arasındaki

ilişkiyi söz merkezli evrenin⁴⁹ exnihilo'sunu büyük patlama evren modeliyle⁵⁰ evren insan arsında metafiziksel bir veri olarak yeniden gündeme getirirken, hermenötik mutlak hakikat –tanrı-i tarihsel yorumun eski temellerini yapılandırma yeni bir bilinç olarak ortaya koymaktadır. Felsefi hermenotiğin –Hermese dayalı- kurucuları olan Gadamer ve Heidegger'in ontolojik dil tanımlarıyla varlığı dilin taşıdığı tarihselliğin varlık alanı; varlığı ise gelenekten gelen bir mesaj, sürekli yeniden yorumlanması gereken mazi⁵¹ kapasitesi olarak tanımlamalarında tarih bilincinin bilinci inşa eden yeni duvar olarak insanlığın karşısına konulduğu gözlemlenmektedir.

Bir bilinç, yeti olan son insanın kendi çağına özgü, kendisiyle ilgili teklif yaratamaması çağımız açısından tarihsel bilme biçimleri konumunda bulunan ve bilinç için duvar olan bu bilinçte Allah'tan gelen bilgi olan vahiy ya da bu bilgiyle varlığını ortaya koyan Allah kendi mahiyetiyle anlaşılma- ş olmaktadır. Bunun tek istisnası vahyin birebirliğinde gerçekleşen, elçiyle Allah arasındaki iletişimin kendisidir. Vahiy bilinci ve vahyin deneyimi bir sorgu bilinci olarak insanın Allah'ı birebir deneyimlediği, ona tanıklık ettiği, aklın statik konumdan dinamizme ulaştırıldığı kurulmuş tanrının köleşmesine karşı tek alternatif konumunda bulunmaktadır. İletişim Tanrıyla değil, insanın mevcut bilme formlarıyla arasında gerçekleşmektedir. *“Bu vahyin indirilişi, Rahman ve Rahim'dendir. Fakat bu ilahi kelam insanlara ne zaman tebliğ edilse çoğu yüz çevi-*

⁴⁶ Aytaç, G. (1999). Genel Edebiyat Bilimi, İstanbul: Kuram Yayınları. s.159

⁴⁷ Megill, A., (1985). *Aşırılığın Peygamberleri*, (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınları, (2008). s.450

⁴⁸ Hall, S. Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, (Ed) Anthony D. King, (s.60-92). (G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları, Ankara, (1998). s. 79.

⁴⁹ İncil, Yuhanna, (1996), 1.Bölüm, İstanbul: Kaya Bas. Dağ. s. 202.

⁵⁰ Taslaman, C. (2008), Kuantum, Felsefe ve Tanrı, İstanbul: İstanbul Yayınları. s. 218.

⁵¹ J. R. (1999), Modernliğin Sonu Hakkında, Modernliğin Sonu Postmodern Kültürde Nihilizm ve Hermenütik, (Ed) G. Vattimo, (Ş. Yalçın, Çev.). (s.8-66) İz Yay, İstanbul, (1999). s.50

rirler ki duymasınlar.”⁵² Bu anlamda, yüz çevrime ve duymama ifadesiyle dile getirilen reddetme tavrı, duvarın tarih bilincinin kendisi, insanın Allah’la arasında bulunan duvarın kendi bilincindeki tarih duvarı, bilincini biçimlendiren genel formların da tarih bilincinin formları olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Postmodern öznenin yaygın tanrısı ise özünde bir yeryüzü bilincinin sınırları içindeki kurulmuş tanrıyı karşılayan hermetizmin tanrısı ve postmodern öznenin bilinci de tarihsel bilincin kendisi olmaktadır.

KAYNAKÇA

AKTAY, Y., Göka, E., , Topçuoğlu, A. (1999). *Önce Söz Vardı*. Ankara: Vadi Yayınları. s. 11.

ALTINDAĞ, R. (2006). Harranilerin Teolojisinde Tanrı Tasavvuru, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.120-132). Konya: Şelale Matbaası. s. 123

APAK, Adem. (2006), Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Harran, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Konya: Şelale Matbaası. s.28-42

AYTAÇ, Gürsel. (1999). *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Kuram Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

CONNOR, Steven. (1996). *Postmodernist Kültür*, (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: YKY. (2001). S.157

ECO, Umberto. (1987). *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (1999).

EKİNCİ, A. (2006). Harran ve Harran Okulunu Etkileyen Siyasi, Dini, coğrafi ve İlmî Unsurlar, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Konya: Şelale Matbaası. s.9-21

FUKUYAMA, F. (1988), *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (Zülfü, Dicleli, Çev.). İstanbul: Gün Yayıncılık.

GÖKBERK, Macit. (2002). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÜNDÜZ, Şinasi. (2006). Manden/Sabii Geleneğinde Harran, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Konya: Şelale Matbaası. s. 54-60

HALL, Stuard. (1998), *Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Ed) Anthony D. King, (G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları, Ankara, s.60-92

İNCİL, Yuhanna, (1996), 1.Bölüm, İstanbul: Kaya Bas. Dağ. s. 202.

KAÇAR, M., Semiramis Ç. (2009). Kadızadeliler Hareketi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeriata Dayanan Bir Reform Teşebbüsü, *Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.43-57) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 44, 47

KARLIĞA, Bekir. (1997). “İslam’da Tercüme Hareketleri”, II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı; İstanbul: İ.B.B.K.İ.D.B.Y, 80- 92., s. 84.

KELEŞ, Ahmet. (2006). Harran Hermetizminin İslami İlimlere Etkisi, A. Bakkal, (Ed.) *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, (s.199-217). Konya: Şelale Matbaası. s. 197.

KUR’AN, (2002). M. Esed. (Ed), *Kur’an Mesajı*, (C. Koytak, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları. s. 795.

⁵² Kur’an, (2002). M. Esed. (Ed), *Kur’an Mesajı*, (C. Koytak, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları. s. 795.

MEGİLL, A., (2008). *Aşırılığın Peygamberleri*, (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınları.

MENGÜŞOĞLU, Takiyeddin. (2000). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

MENGÜŞOĞLU, Takiyeddin. (1998). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÖZTÜRK, Süleyman. (2009). *Kâtip Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri, Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.23-33) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.29.

PALACİOUS, M. A. (1998) *Dante ve İslam*, (E. Demetgül, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.

REINHOLD, N. (2010), *İnsanoğlu'nun Doğası ve Kaderi, Batı'ya Yön Veren Metinler I*, (Ed). A. Alatlı, (Kapadokya Meslek Yüksek Okulu çeviri ve redaksiyon heyeti, Çev.). (s.xxxiv-li). Nevşehir: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksekokulu. s. Xxxvii.

RORTY, Richard, *“Post Modernist Burjuva Liberalizmi”*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 20013.

SYNER, J. R. (1999). *Modernliğin Sonu Hakkında, Modernliğin Sonu Postmodern Kültürde Nihilizm ve Hermenutik*, (Ed) G. Vattimo, (Ş. Yalçın, Çev.). (s.8-66) İz Yay, İstanbul, (1999).

ŞULUL, C. (2006). *Felsefenin İslam Dünyasına Geçişinde Harran Mektebinin Yeri ve Önemi*: A. Bakkal, (Ed.) I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, Konya: Şelale Matbaası. s.133-139.

TASLAMAN, C. (2008). *Kuantum, Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınları. s. 218.

TEVRAT, (2001). İstanbul: Ohan Matbaacılık LTD. s.7.

TUNALI, İsmail., (2000). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ULUTÜRK, Mehmet, (2010) *İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: “Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı”*, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 249-288.

YAKIT, İsmail. (2006), *“Ebced Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm”*, A. Bakkal, (Ed.) I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, (s.60-84). Konya: Şelale Matbaası.

YURTOĞLU, Bilal. (2009a). *Kâtip Çelebi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

YURTOĞLU, Bilal. (2009b). *XVII. Yüzyılda Bir İsraki: Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı, Doğumunun 400. Yılında Kâtip Çelebi Kitabı*, (s.263-273) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.